

Fan va Ta'lim Integratsiyasi

Интеграция Науки и Образования

Integration of Science and Education

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutining "Fan va ta'lim integratsiyasi" ilmiy jurnali O'zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan №078803 raqam bilan o'tkazilgan hamda OAK ning 2024-yil 27-sentabrdagi Rayosatining №361/5 sonli qarori asosida tarix, pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy nashrlar ro'yxatiga kiritildi.

"Fan va ta'lim integratsiyasi" jurnalining tahrir hay'ati tarkibi

Bosh muharrir: Institut rektori, professor Negmatova Shaxzoda Shuxratovna

Bosh muharrir o'rinbosari: DSc, dotsent Safarov Akbar Rahmanovich

Mas'ul: PhD, Ismoilov Alisher Sidikovich

Mas'ul kotib – filologiya fanlari nomzodi, dotsent Raximova Gulbaxor Karshibayevna

Texnik muharrir – Umirov Boboyor Baxtiyor o'g'li

01.00.00 – Fizika-matematika fanlari

Kuliyev Komil Danabayevich – fizika-matematika fanlari doktori, dotsent;

Sattorov Ermamat Norkulovich – fizika-matematika fanlari doktori, professor;

Xalxo'jayev Axmad Muyassarovich – fizika-matematika fanlari doktori, professor;

Ikromov Isroil Akramovich – fizika-matematika fanlari doktori, professor;

07.00.00 - Tarix fanlari

G'afforov Shokir Safarovich – tarix fanlari doktori, professor;

Saidov Ilxomjon Muxiddinovich – tarix fanlari doktori, professor;

G'oyibov Bobir Sobirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Ergashov Baxtiyor Ergashovich – tarix fanlari doktori, professor;

10.00.00 – Filologiya fanlari

Mirzayev Ibodillo Kamolovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Abdiyev Murodqosim Bolbekovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Pardayev Azamat Baxromovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Boboqulov Ismoil Turkmanovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Normo'minov Sherzod To'ychiyevich – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent;

13.00.00 – Pedagogika fanlari

Kiyamov Nishon Sadikovich – pedagogika fanlari doktori, professor;

Shadiyev Narzikul – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Fayziyev Mirzali Asfandiyorovich – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;

MUNDARIJA

01.00.00 – Fizika-matematika fanlari

Ашурова З.Р. Жураева У.Ю., Маллаева Ф. Теоремы типа Фрагмена-Линделефа для бигармонических функций заданном в трехмерном евклидовом пространстве R^3	5
--	----------

07.00.00 – Tarix fanlari

Bokiyev B.U. Mustaqillik yillarida vatan tarixini o'rganishda munosib hissa qo'shgan olimlari ayollar	11
Haydarov K.D. Insoniyat tarixi – ma'naviy tarbiya tarixi	16
Isomiddinov Y.Y. Abdurauf Fitratning tarixiy-ijtimoiy va ma'rifatparvarlik qarashlarining shakllanishi omillari	22
Maxmatqulov J. Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlar o'rtasida giyohvandlikka qarshi kurash tadbirlarining kuchaytirilishi	28
Normatov Sh.M. Xorazmning qadimgi davlatchiligi, shaharsozligi hamda mudofaa inshootlari tizimi taraqqiyotining o'zaro uyg'unligi masalalari	32
Qurbonov A. Sayyoh olimlar asarlarida Xorazm tavsifi	38
Rasulov B.G'. Senator F.K.Girs hisobotlarida turkistonning yer tuzilishi masalasidagi takliflari	42
Sharipov Sh.Z. Milliy-madaniy markazlar tinchlik va barqarorlik omili	46
Sharopova N.A. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari umumta'lim maktablarida qonunbuzarliklarning oldini olish tadbirlari	52
To'xtabayev A. O'zbekistonda aeroportlar faoliyati tarixi (1960-1990)	56
Vaxobov B.M. Farg'ona vodiysi etnik jamoalarining xo'jalik an'analari va etnointegratsion jarayon.....	60
Xudoyqulov I.B. O'zbekiston janubiy viloyatlarida sud organlari faoliyatining shakllanish tarixidan	65

10.00.00 – Filologiya fanlari

Berdiyev X.X. "Devon-u lug'otit turk" va undagi adabiy parchalar tadqiqi haqida.....	70
Мавлянова Т.Б. Художественное изображение народа и любви как отражение рая в газелях Хафиза Ширази	75

13.00.00 – Pedagogika fanlari

Choriyev D.I. O'quv mashg'ulot guruhi futbolchilarining himoyadagi o'yin taktikasini rivojlantirish	79
Dusmamadova G., Abdulloyeva M. From teacher-centered to learner-centered: reducing the teacher talk for maximizing student engagement.....	86
Eshqobilova G. Boshlang'ich matematika ta'limida uzviylikni ta'minlanish yo'llari	91
Ga'fforov Z.M. Dars jarayonida visual vositalardan foydalanib muloqotni kuchaytirish	99
Kaxarova D.S. Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashni kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish metodlari	105
Mardonov E.M., Jomurodova N.T. Elementar matematikani o'qitish metodikasi fanini oliy ta'lim muassasasi talabalariga o'rgatish metodikasi.....	111

ABDURAUF FITRATNING TARIXIY-IJTIMOIIY VA MA'RIFATPARVARLIK
QARASHLARINING SHAKLLANISHI OMILLARI

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИКО-СОЦИАЛЬНЫХ И
ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ ВЗГЛЯДОВ АБДУРАУФА ФИТРАТА

THE FACTORS SHAPING ABDURAUUF FITRAT'S HISTORICAL, SOCIAL, AND
EDUCATIONAL VIEWS

Isomiddinov Yo'ldosh Yusubboyevich

Annotatsiya. Maqolada jadidchilik harakatining buyuk nomayondasi Abdurauf Fitratning asarlarida yoshlarni ahloqiy va estetik jihatdan tarbiyalashga qaratilgan g'oya va fikrlar majmuasi haqida tuxtalib o'tilgan. Ayniqsa jadidlar qatori xalqni ilmi qilib, hayotni, jamiyatni yangilashga intiladi. U ham ilmiy va badiiy ijod sohasidagi dastlabki qadamlarini ma'rifat izlash va hammani ma'rifatga da'vat etilganligi yoritilgan.

Kalit so'zi: *jadidchilik, harakati, ma'rifatparvar, g'oya, tarix.*

Аннотация. В статье рассказывается о совокупности идей и мыслей, направленных на нравственное и эстетическое воспитание молодежи в произведениях великого представителя джадидского движения Абдурауфа Фитрата. В частности, наряду с джадидами он стремится сделать народ образованным, обновить жизнь и общество. Он также подчеркивает, что его первые шаги в области научного и художественного творчества были направлены на поиск просвещения и призыв всех к просвещению.

Ключевое слово: *джадидизм, движение, просветитель, идея, история.*

Abstract. The article focuses on a complex of ideas and ideas aimed at the moral and aesthetic education of youth in the works of Abdurauf Fitrat, the great figure of the Jadid movement. In particular, alongside the Jadids, they strive to educate the people and renew life and society. It also highlights that his first steps in the field of scientific and artistic creativity were the search for enlightenment and the call for all to enlightenment.

Keywords: *Jadidism, movement, enlightenment, idea, history.*

Isomiddinov Y.Y.,
O'zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti, tarix
fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD),
isomiddinov.1986@mail.ru

XX asrdagi ko'plab hujjat va arxiv materiallaridagi ma'lumotlarga ko'ra, Abdurauf Fitrat 1914-yil Turkiya safaridan qaytgach, yangi usuli jadid maktabi va madrasalarni tashkil etib, ushbu ilm dargohlarida asosan o'zi turk va fors tili adabiyotlari tarixi, islomshunoslik ilmi va sharq tillaridan saboq bera boshlagan. Shu bilan birga, bir necha yangi tadqiqotlar bilan shug'ullanib, bir necha yangi asarlar yaratishga ham muvaffaq bo'lgan. Xuddi shunday asarlardan biri Abdurauf Fitratning "Muxtasar Islom tarixi" asaridir. Mazkur asar madrasa talabalari uchun qo'llanma tarzida yozilgan bo'lib, asar uslubining

soddaligi matn jihatdan tarixiy va diniy jarayonlarning uyg'unlashtirilgan holda yoritilganligi, asarning mukammal yozilganligidan dalolat beradi. Asarda bayon etilgan voqea-hodisalarning tugallanmay qolganligi mazkur asarning to'liq matni bizga yetib kelmagan, degan xulosani beradi. Chunki asar ham mantiqiy, ham tarixiy xronologik jihatdan nihoyalanmagan holatda yozilgan.

Ba'zi bir tadqiqotlarda mazkur asarning tugallangan nusxasi shu ekanligi va asar tarjimasi 1915-yilda "Gazarov" matbaa nashriyotida chop etilib, "Imperatorskiy istoricheskiy Moskovskiy muzey", ya'ni Moskva imperatorlik tarix muzeyida XY 28411 raqami ostida saqlanayotganligi e'tirof etilgan.

Abdurauf Fitratning "Muxtasar Islom tarixi" asari o'z zamonasining boshqa adiblari tomonidan yozilgan islom tarixiga oid asarlardan voqealarning aniq, jonli ifodada tasvirlanib, millatparvarlik ruhi singdirilganligi hamda diniy voqea-hodisalarni yoritishda ilohiylik yoki sun'iy iltifotlarni qo'llamaganligi bilan farqlanadi. Aynan ushbu jihatlar Fitrat ijodidagi mukammallikni yaqqol namoyon etadi.

"Tarix millatlarning o'tmishini, taraqqiyotini hamda tanazzulining sabablarini o'rgatuvchi fandır. Tarix ikki qismdan iborat: umumiy tarix va xususiy tarix. Barcha millat va jamiyatlarning ahvolini bayon qiladigan soha umumiy tarix, deb ta'riflanadi. Xususiy tarix birgina millat va birgina jamiyatning tarixini yoritadi. Islom tarixi ham xususiy tarix jumlasiga kiradi. Binobarin, Islom tarixi Hazrati Payg'ambar (s.a.v.)ning dunyoga kelishlaridan va Islom dinining dunyoga tarqalishidan bahs qilib, Islom olamining taraqqiyotini tushuntirib beradi. Islom tarixini bilish barcha musulmonlar uchun farzdir" [1; 2], deb e'tirof etadi Fitrat o'zining "Muxtasar Islom tarixi" asarining kirish qismida. U mazkur asarida, islom dini tarixi, uning vujudga kelishi hamda payg'ambar va xalifalar hayoti haqida ma'lumot berar ekan, o'z navbatida xristianlik dinining vujudga kelishi Eron va Rum diyorlari, ularning davlat tuzilishlari, bu ikkala davlatning siyosiy nizolari hamda jangu jadallari borasida ham qisqacha bayon qilib o'tadi. Fitratning qayd etishicha, "isoviy (xristian) dini tarixining besh yuzinchi yillari dunyoda ikki ulug' davlat mavjud bo'lib, bularning birini Rum va ikkinchisini Eron, der edilar. Bu ikki davlat podshohlaridan biri doimo ikkinchisining ustiga lashkar tortib, o'rtada uzoq davom etgan janglar bo'lar edi. Natijada, ikki tomon ham holdan toyar, ikkovi ikki tomonga chekingan holda yana lashkar to'plar, xalqning hisobiga pul to'plab, yana yangitdan jangga hozirlik ko'rar edi. Jabr-zulm ostida qolgan bu mamlakatlarning xalqlari bot-bot isyon ko'tarar, turli diniy ixtiloflar bahonasida podshohlarini ag'darib tashlash qasdida bo'lar, xullas, fisq-fujur, axloqsizlik, zo'ravonlik va bosqinlar bu yurtlarda keng tarqalgan edi. Natija o'laroq, bu yurtlar kundan kunga xarob ahvolga kelib, xalqning soni kamayib borardi. Bu ikki mamlakatning janub tarafida boshqa bir qit'a bor edi, uni Arab yarim oroli (Jaziratul-arab), deb ataganlar. Bu yerning xalqi asosan arablardan tashkil topgan. Arab yarim oroli Rum va Eron yurtlari kabi obod emas, balki ko'p yerlari qumlikdan iborat bo'lib, ba'zi qit'alardagina obod manzillar mavjud edi. Bu qit'alardan eng mashhuri va muboragi Hijozdir, chunki bu qit'ada Makka bilan Madina joylashgan. Xaritaga qarasangiz ko'rasizki, Hijoz qit'asining bir tarafi Qizil dengiz va boshqa bir tarafi cho'ldir. Bu joylarni Rum va Eron davlatlari egallay olmaganlar. Bu yerda yashovchi xalqlar Rum va Eron kabi o'z hukumatlariga ega bo'lmay, qabila-qabila, ya'ni to'p-to'p bo'lib yashaganlar. Har bir qabilaning o'z sardori bo'lgan" [2; 2] ¹.

Abdurauf Fitratning mazkur risolasi Muqaddima, Tarix ta'rifi va taqsimi, Birinchi qism: Saodat davri, "Rum va Eronning islomdan avvalgi ahvoli", Arab yarim oroli va u yerdagi xalqning ahvoli, Hazrati Rasuli akram alayhissalomning dunyoga kelishlari, Hazrati Payg'ambarning tarbiyalari, Payg'ambarning uylanishlari, Vahiyning kelishi, Hazrati Hamza va hazrati Umarning musulmon

¹ Абдурауф Фитрат. Мухтасар Ислом тарихи. Таржимон Ҳ.Болтабоев. Т.: Янги аср авлоди, 2004. – Б. 2.

bo'lishi, Payg'ambar yoronlarining Habashga ketishlari, Xadicha va Abu Tolibning vafotlari hamda munosabatlarning uzilishi, Makkadan Madinaga hijrat, Masjid qurilishi va qiblaning tayin bo'lishi, Badr g'azoti, Uhud g'azoti, Handaq g'azoti, Hudaybiyah sulhi, Haybar g'azoti, Makkaning olinishi, Hunayn g'azoti, Vidolashuv haji, Payg'ambar alayhissalomning dunyodan o'tishlari, Payg'ambar alayhissalomning sifatleri, Payg'ambar alayhissalomning xotinlari va farzandlari; Ikkinchi qism: Birinchi to'rt asl xalifalar, Hazrati Abu Bakr xalifaligi, Qur'onning jam qilinishi, Iroq va Suriyaning fath etilishi, Hazrati Abu Bakrning fazilatleri, Hazrat Umar xalifaligi va Eron jangleri, Shom va Quddusning fath etilishi, Misr fathi, Tarixni belgilash, Hazrati Umarning shahid bo'lishlari, Hazrati Umarning fazilatleri, Hazrati Usmonning xalifaligi, Fathlar, Dengiz jangi, Fitna zohir bo'lishi va hazrati Usmonning o'ldirilishi, Hazrati Alining xalifaligi va Jamal jangi, Siffin jangi, Hakamlarning tayin qilinishi, Xorijiytlarning paydo bo'lishi va hazrati Alining o'ldirilishi, Imom Hasan; Uchinchi qism: Ummaviylar va abbosiylar, Ummaviylar xalifaligi, Muoviya binni Abu Sufyon, Yazid va Karbalo hodisasi, Valid binni Abdul-malik, Andalus fathi, Marvon binni Muhammad va ummaviylar davlatining zavoli, Abbosiylar xalifaligi, Xorun ar-Rashid, Ma'mun, Al-Musta'sim Billo va abbosiylar davlatining zavoli, Andalusdagi ummaviylar davlati, Andalus musulmonlarining oqibat ahvoli kabi fasllardan iborat.

Abdurauf Fitrat mazkur risolasida ushbu fasllarda qisqa bo'lsa-da, chuqur asoslangan ma'lumotlarni yoritib bergan. So'nggi yillarda Abdurauf Fitrat hayoti va ijodi borasida olib borilgan ilmiy-tadqiqotlarda mazkur risola borasida ham turli bahslar vujudga kelgan. Risolaning bahsli tomoni shundaki, risola Andalusdagi xalifalar tarixi bilan tugatilgan, aslida esa, tadqiqotchilarning fikricha, risolaning davomi bor. Yana katta ehtimol bilan suronli qatag'onlar davrida, adibning boshiga balo-ofatlar yog'ilganda, asarning davomi yo'qolgandir, deb ham e'tirof etiladi. Agar bu taxmin haqiqat bo'ladigan bo'lsa, mazkur risolaning davomida juda ko'plab O'rta Osiyo tarixiga doir qimmatli voqea-hodisalarning bayoni bilan to'ldirilganligi ham haqiqatdir. Abdurauf Fitrat "Muxtasar Islom tarixi" risolasini davom ettirganda, albatta, ushbu masalalarni ilmiy-falsafiy va tarixiy-badiiy janrda yuksak tafakkur va intellekt bilan yozgan bo'lar edi. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, islom tarixi buyuk katta bir ummondur. Uni bir kitobda qamrab olish va yoritishda nafaqat bir muallif, balki ko'plab allomalar asrlar osha mehnat qilishlari ayni haqiqatdir. Shunday bo'lsa-da, Fitrat mana shunday katta ishga qo'l urishga jur'at qila olgan adibdir.

Abdurauf Fitratning eng yaxshi asarlaridan yana biri "Oila" asari bo'lib, mazkur asar zamonaviy yosh avlod uchun hayotiy qo'llanma vazifasini bajaruvchi tarbiyaviy ahamiyatga ega asardir. Mazkur asarda Fitratning qarashlari yuksak axloqiylik erk va erksevarlik bilan birga hayot zarbaraliga jangovor tayyor turishlik g'oyalari bilan qorishib ketadi. Shuning uchun ham asar mazmuniga mamlakat va xalqni istiqloлга yetaklash hamda milliy mustaqillik mafkurasini tarannum etish mohirona singdirilgan. "Oila" asarida axloqiy fazilatlar mazmun mohiyati, qanday qilib chin insoniy axloqiy fazilatlarga erishish mumkinligi, inson erkinligi va uning shaxsining daxlsizligi, milliy ozodlik masalalari teran yoritib berilgan.

Abdurauf Fitrat o'zining "Oila" asarida oilaviy hayotning islohoti borasida bahs yuritar ekan bir necha o'rinlarda Qur'oni karimdagi sura va oyatlarning sharhidan misollar keltiradi. Oilaviy muammolarga zamonaviy yechim izlar ekan: "Har bir millatning saodati shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liqdir. Tinchligu totuvlik esa millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qaysi yurtda oilaviy munosabatlar adolatli va kuchli tartib-intizomga tayanar ekan, o'sha davlat va millat ham shuncha kuchli va mustahkam bo'ladi", [3; 15] deb ta'kidlaydi.

Fitratning e'tirof etishicha, oila asosini to'g'ri qurmasdan turib yoki yoshlarni to'g'ri yo'lda tarbiyalamasdan jamiyatni tubdan isloh qilib yoki uni taraqqiyot sari yo'naltirib bo'lmaydi. Bundan shunday fikrga kelish mumkinki, Fitrat Vatan va millat taqdirini oilaga va undagi tarbiyaga bog'laydi. Shu sabab bu asar o'z vaqtining ma'rifatparvar va taraqqiyparvar kishilari tomonidan samimiy qarshi olingan va qo'llab-quvvatlangan.

Abdurauf Fitrat oila farovonligini yoritar ekan, oila taraqqiyotining asosiy sababi oila boshlig'i, farzandlarni oq yuvib oq taraydigan ayol-ona va yaxshi tarbiya olgan farzandlarga bog'liq ekanligini qayd etadi. Fitrat oilaning aynan ushbu jihatlariga e'tibor qaratir ekan, erkak va ayolning oila qurishi hamda oilaning huquqiy asoslarini belgilab olishga asosiy e'tibor qaratadi. Inson hayotining davomini o'zining zurriyodlari, farzandlarida ko'rar ekan, ya'ni oila qurib, farzand orttirib, uni tarbiyalashni o'ylar ekan, Fitrat nazarida bunday oila oddiy oila emas, balki millatning kuch-qudrati va shon-shavkatini ta'minlovchi oiladir.

Oila va davlat borasida, "Masalan, belgiyaliklar va inglizlarni olib ko'raylik, har ikkala millat a'zolari ishchan va harakatchandir. Lekin ko'z oldimizga ularni keltirib, muxokama qilsak, ko'ramizki, ingliz millati belgiya xalqidan yuz barobar ko'proq kuch va shavkat e'tiborga egadir. Qizig'i shundaki, ingliz va belgiyalik millatlar o'rtasida ilmu-amal va sa'y-harakatda farq yo'q. Unda shavkatu shon va izzat bobida shuncha farq qayerdan? Bu savolning javobini har ikkala millatning umumiy sonidan topsa bo'ladi, ya'ni ingliz millatining aholisi 44 ming, belgiyaliklar esa 7,5 mingga yetadi. Shuning uchun ham ingliz millatining umumiy sa'y-harakati va amali belgiyalikning sa'y-harakati va amalidan bir necha marotaba unumdirdir. Ingliz millatining kuchi va izzati, e'tibori ham ana shu sa'y va amallarining natijasidir. Shundan kelib chiqib, Ovroq hukmdorlari o'z millatlarining sonini ko'paytirishga harakat qiladilar. Ovroq olimi o'z xalqining nufuziga putur yetsa, "Ey! Mamlakatimizning sharafi va e'tibori qolmayapti, Millatimiz nest-nobud bo'ladi. Sharafimizni, vatan va millatimizni himoya qilish uchun farzand yetishtiringiz," [4; 13] deb aytgan so'zlaridan misollar keltiradi.

Oilada farzand nafaqat ota-ona hayotining davomchisi, balki millatning iqtidori hamdir. Agar farzand yaxshi ta'lim-tarbiya olsa, xalq e'tiborini qozonib, ajdodlari kabi o'z yurtining kelajagi yuksalishiga xizmat qiluvchilar zanjiridagi bir xalqa sifatida shuhrat qozonadi. Millat esa vatan, mamlakatning yuragi, demak, millat son jihatidan qanchalik ko'p bo'lsa, u yashayotgan vatanining ham kuch-kudrati shu qadar ziyod bo'lishiga xizmat qiladi.

Abdurauf Fitrat oila masalasida so'z yuritir ekan, asosiy e'tibor millatning soniga emas sifatiga bog'liqligini alohida qayd etadi. Fitratning e'tirof etishicha, xalqning soni ko'p bo'lsa-yu, lekin uning asosiy qismini ishyoqmas, tanballar tashkil esa, bunday millat rivojlanishdan uzoqda bo'ladi. Shunday ekan, har bir kishi yaxshi yashab, osuda hayot kechirishni istar ekan, millat farzandi sifatida doimo harakatda bo'lmog'i lozim. Shuning uchun ham Fitrat: "Qaysi millatning namoyandalari g'ayratli, shijoatli bo'lsalar, shu millatning farzandlari qo'l oyog'i kuchli va chaqqon, hamma a'zolari sog' va faol izzat, e'tibor sohibi bo'ladilar" [5; 13] deb ta'kidlaydi.

Fitrat oiladagi tarbiya millatning qadri va sha'nini belgilashi, bunda esa eng avvalo ota va onaning ilm ma'rifatli bo'lishi, halollik va diyonatdan farzndlarini xabardor etishi lozimligini alohida qayd etadi.

Abdurauf Fitratning axloqiy qarashlari, milliy o'zlikni anglash haqidagi g'oyalari "Oila" asarida yoritilar ekan, o'zgacha bir shiddatli uslub bilan yozilganligi hamda tanqidiy ruh va yaxshilikka da'vat g'oyalari kuchli namoyon etilganligi bilan xarakterlidir. Abdurauf Fitrat millat va Vatan ravnaqi yo'lida qayg'urar ekan, Turkiston o'lkasini istiqloq nashidasidan bahramand holda ko'rishni istaydi. Bunda esa eng avvalo, qurilajak yangi oilani ana shu tartibda bunyod etishga undaydi. Zero, mustaqil va sog'lom bo'lgan oila yetishtirgan farzandlargina millatni yuksakka ko'tara olishi va o'z yurtini istibdoddan

qutqarishini ta'kidlaydi. Shuning uchun: "Bu dunyo kurash-maydonidir. Bu-maydonning quroli sog'lom jismu tan, aql va axloqdir. Lekin ana shu qurol-aslahamiz sinib, zang bosib chirib ketgan. Shunday qurollar bilan bu dunyoda bizga na saodat va na rohat bor..." [6; 77], deb har jihatdan sog'lom oila barpo etish borasidagi fikrlarini bildiradi.

Abdurauf Fitratning "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" nomli ushbu asari oilaning paydo bo'lishi, uning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, oilada amal qilinadigan ichki tartib va qoidalarga bag'ishlangan bo'lib, ikki qismdan iborat. Ayniqsa, asarning "Uylanish yoki uylanmaslik xususida", "Qalin (puli) va to'y qanday bo'lishi lozimligi haqida", "Er-xotinning qanday yashamoqliklari xususida", "Oilaning maishati va idorasi" qismlarida bu masalalar xususida atroflicha fikr yuritilgan.

Abdurauf Fitratning mazkur asari har bir yangi oila uchun qo'llanma vazifasini o'tashi hamda yosh avlodni vatanparvarlik va millatparvarlik ruhida tarbiyalashi shubhasizdir. Abdurauf Fitrat "Oila" asarining "Qizlar ham ilm olishlari kerakmi?" deb nomlangan bo'lmida "...xotinlarimiz va qizlarimiz — millat onalari ular tarbiya va ilm olishlari lozim, axloq va bilimlarini kamolga yetkazishlari zarur. Aks holda xotinlarimiz erkaklardan ham qo'rqq, zaifroq va g'ayratsiz bo'lganlaridan bolalarimiz ham ularga o'xshab ketadilar" [7; 306], deb iqtibos keltirgan. Mana bu oyati karima ham shu ma'noga ishora qiladi: "Pokiza yerdan toza va foydali o'simlik oson o'sadi va pokiza bo'lmagan yerdan xor-xasdan boshqa narsa chiqmaydi".

Mazkur asar shunday mahorat bilan yozilganki, undan har bir yangi oila qurmoqchi bo'lgan yosh avlod kichik hajmdagi axloqiy-maishiy, gigiyenik-salomatlik qomusi sifatida foydalanishi mumkin. Shuningdek, mazkur asarda jamiyatda oila deb atalmish saltanatning barcha moddiy va ma'naviy tomonlari uning tashkil topishidan boshlab buzilishigacha bo'lgan davrdagi xato va kamchiliklarni chiqaruvchi holatlarning axloqiy asoslari batafsil bayon etilgan. Asarda ushbu jihatlarning yoritilishi nafaqat Fitrat yashagan davr, balki barcha zamonlar uchun asarni ham ijobiy najitaga yetaklovchi qo'llanma bo'lishiga zamin yaratadi.

Abdurauf Fitrat ko'plab xorijiy davlatlarda sayohat qilganligi sababli rivojlangan davlatlarning turmush tarzi ilm-fanning rivojlanganligiga oid tajribalarini, ayniqsa, tibbiyotga oid yangiliklarni Turkistonda joriy etishga intiladi. Er-xotin va farzandlardan iborat, bir shaxs boshchiligida, birga yashovchi kishilar oila deb atalmish qo'rg'onni tashkil qilar ekan, oilaning har bir voyaga yetgan a'zosi oila manfaatini himoya qilishi, agarda muayyan oilada axloqsizlik oqibatida oilaviy munosabatlarini zaiflashtirib yuborilsa va intizomsizlikka yo'l berilsa, shu oilaning saodati ham, hayoti ham shubha ostida qolishini aytib o'tadi.

Abdurauf Fitrat bir necha o'rinlarda oilada ayollarga munosabat haqida to'xtalar ekan, o'z o'rnida Qur'oni karim oyatlari va hadislardan iqtiboslar keltirib, bir necha rivoyatlarni ham misol keltiradi. Mazkur asarda millatning ma'rifatparvarligi ayollarga bo'lgan munosabatda ham yorqin namoyon bo'lishini qayta-qayta ta'kidlaydi.

Abdurauf Fitrat asarlari asosan din va dunyo, jamiyat va ma'rifat haqidagi qarashlarni o'zida mujassamlashtirgan. Abdurauf Fitrat har xil bid'at xurofotni qoralab, ilmiy kishilarning g'oyalarini taraqqiyot va farovonlikning samarasi sifatida e'tirof etgan. Fitrat asarlarning barchasida bir maqsad, ya'ni millat ozodligi, mustaqillik nashidasi, hurriyat, erkinlik mavzulari ilgari surilgan.

Tez orada maorif ishlaridan shuhrat qozongan Fitrat 1916-yillarda Samarqandda nashr etiladigan "Hurriya" gazetasining bosh muharriri sifatida faoliyat yuritgan. Fitrat ko'proq tenglik va hurriyatni orzu qilgan, lekin bu orzuligicha qolib ketdi. Abdurauf Fitratning bir qancha asarlari bizgacha yetib kelmagan. Jumladan, "Uchqun" degan to'plamining 1923-yilda nashrdan chiqqanligi to'g'risida xabarlar tarqalgan, ammo mazkur to'plam topilmagan. Fitrat fors, arab tillarini yaxshi bilsa-da, o'z

she'rlarini asosan sodda o'zbek tilida yozishga harakat qilgan. Bundan tashqari, Fitratning bir necha pyesalari va yozgan asarlari o'z vaqtida nashriyotda bosilmay yo'qolib ketgan.

Abdurauf Fitrat asarlarida ona Vatanga bo'lgan muhabbat, uning erki uchun hamma narsaga tayyor turish g'oyalari hamda "Yurtimizni qutqaramiz. Yashasin istiqlol!" degan shior baralla ilgari surilgan. Fitratning nazmiy asarlarida mustabid tuzum faoliyatiga nisbatan qarshi qo'zg'algan isyonkorona g'oyalar, yurt erkinligi uchun kurash, bir daqiqa bo'lsa ham hurriyatga erishish fikridan qaytmaslik g'oyalari tarannum etilgan.

Abdurauf Fitrat o'z dramalari bilan o'zbek dramaturgiyasi rivojiga ham katta hissa qo'shgan. Fitrat dramalarida xalqlarining ozodlik va mustaqillikga intilishlari, mustamlakachilariga qarshi olib borgan murosasiz kurashlari ifoda etilgan. Mustamlakachilarga qarshi mardonavor kurashini tasvirlash orqali ona Vatani Turkistonning bitmas tuganmas dardlarini ifoda etgan. Shuningdek, Fitrat o'zbek prozasi rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, Turkiston milliy uyg'onishiga turtki bera oladigan asarlari bilan shuhrat qozongan. Fitrat o'nlab hikoyalar yozgan, uning Vatan va millat ozodligi, istiqlol borasidagi fikrlari mustaqillikka erishish uchun bosib o'tilgan suronli yillar to'g'risida ma'lumot beruvchi qimmatli manbadir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, 1991-yil 25-sentyabrda Abdurauf Fitratga Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi davlat mukofoti berildi. Buxoro shahrida Fitrat bog'i va uy-muzeyi tashkil etilib, adib haykali o'rnatildi. Respublikamizdagi bir necha maktablar va ko'chalarga Abdurauf Fitrat nomi berildi.

O'zbek tilini yanada rivojlantirish va boyitishda Abdurauf Fitratning faoliyati bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan va zamonaviy yoshlar bilimlarini boyitishga xizmat qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурауф Фитрат. Мухтасар Ислом тарихи. Таржимон Ҳ.Болтабоев. Т.: Янги аср авлоди, 2004. – Б. 2.
2. Абдурауф Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари// масъул муҳаррир: Д.А.Алимова. Тошкент: "Маънавият", 2000. – Б. 15.
3. Абдурауф Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари// Масъул муҳаррир: Д.А.Алимова. Тошкент: "Маънавият", 2000. – Б. 13.
4. Абдурауф Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари// Масъул муҳаррир: Д.А.Алимова. Тошкент: "Маънавият", 2000. – Б. 13.
5. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari// Mas'ul muharrir: Hamidulla Boltaboyev. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Tashkent. 2013. – B. 77.
6. Абдурауф Фитрат. Қизлар ҳам илм олишлари керак. Танланган асарлар. 4-жилд: Дарслик ва ўқув қўлланмалари, илмий мақола ва тадқиқотлар — Т.: «Маънавият», 2006. – Б. 306.
7. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. I-Жилд. Шеърлар, насрий асарлар ва драмалар. Нашрга тайёрловчи Ҳ.Болтабоев. Т.: "Маънавият", 2002.
8. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. Тошкент: Маънавият, 2000.
9. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. — Душанбе: Адиб, 1987.
10. Komatsu H. 20. Yüz yıl Başlarında Orta Asya'da Türkcülük ve Devrim Hareketleri. Ankara, 1993.
11. Фитрат. Шеърлар, драмалар, мақолалар. Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. – Б. 242.